

ПСИХОФИЗИЧКИ РАЗВОЈ ДЕЦЕ

Олга Грковић, Др Марија Зотовић,
Мр Јелица Петровић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK-37.018.3 (159.923.5)

Изворни научни рад

НВ.LVIII 1.2009.

Примљен: 16. XII 2008.

АГРЕСИВНОСТ И РАНЕ НЕФУНКЦИОНАЛНЕ КОГНИТИВНЕ ШЕМЕ КОД ДЕЦЕ У ДОМСКОМ СМЕШТАЈУ И ДЕЦЕ ИЗ ПОТПУНИХ ПОРОДИЦА

Основни циљ овог истраживања био је да се утврди да ли постоје разлике у испољавању агресивног понашања, као и изражености раних нефункционалних когнитивних шема између деце из дома (Дечјег села) и деце из породица. Истраживање је спроведено на узорку деце узраста 13-15 година из дома (Дечјег села) и деце из потпуних породица. Узорак је чинило укупно 184 испитаника оба пола. Добијени резултати су показали да су деца из дома више директно, вербално и индиректно агресивна у односу на децу из породица. Када је у питању израженост раних нефункционалних когнитивних шема, резултати су показали да су код деце из дома много више активирани шеме које настају као последица искључивања, одбацивања и недостатка аутономије.

Кључне речи: агресивност, ране нефункционалне когнитивне шеме, пол, живот у дому или породици.

AGRESSION AND EARLY DISFUNCTIONAL COGNITIVE SCHEMES AMONG CHILDREN LIVING IN ORPHANAGE AND IN COMPLETE FAMILIES

The aim of our research was to determine whether there are any differences in displaying aggressive behaviour and expressive early dysfunctional cognitive schemes between the children who live in the Children's village (orphanage) and children who live with their families. The sample comprised 184 examinees of both sexes (children aged 13 to 15 from the Children's Village and from complete natural families). The obtained results showed that the children from the orphanage are more directly, verbally, and indirectly aggressive compared to children from families. Regarding the expressiveness of early dysfunctional cognitive schemes the results show that the children from the orphanage had significantly more activated schemes which develop as consequences of exclusion, rejection and lack of autonomy.

Keywords: aggression, early dysfunctional cognitive schemes, sex, life in orphanage or in family.

АГРЕССИВНОСТЬ И РАННИЕ НЕФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ КОГНИТИВНЫЕ СХЕМЫ У ДЕТЕЙ

Резюме *Основная цель данного исследования - показать существует ли разница в проявлении агрессивного поведения и появления ранних нефункциональных когнитивных схем между детьми из детского дома (Детская деревня) и детьми из семьи. Исследование проведено на примере 184 испытуемых детей оба пола, возраста 13-15 лет, живущих в детских домах (Детская деревня) и детей, живущих в полной семье. Полученные результаты показывают, что дети из детского дома более агрессивны, чем дети из полной семьи. Когда речь идет о наличии ранних нефункциональных когнитивных схем, результаты показывают, что у детей из детских домов доминируют схемы, возникающие в результате изобличения, отвержения, неприятия и отсутствия автономии. Данное исследование представляет собой часть более широкого проекта: "Психологические характеристики общества в транзитии", который поддерживается Министерством науки и защиты окружающей среды (н. 149008).*

Ключевые слова: *агрессивность, ранние нефункциональные когнитивные схемы, пол, жизнь в детском доме или в семье.*

Увод

Последних година је агресивно и антисоцијално понашање у сталном порасту. Код деце и младих који већ на раном узрасту испољавају овакво понашање постоји висок ризик за развијање насилничког понашања, психичких проблема, зависности, као и криминалних облика понашања у одраслом добу. Агресивна понашања иако нису патолошка сама по себи и иако су преко потребна у дететовом развоју добијају конотацију патолошког ако перзистирају и преко физиолошког узраста (Николић, 1990).

Данас се о агресивности говори углавном са негативном конотацијом, и то када постоји тежња наношења штете, повреде, па чак и уништења друге јединке. Мелер (Moeller, 2001, према Essau i Congradt, 2006) наводи да агресивност садржи непријатељску намеру чији је циљ не само наношење физичке повреде, већ и психичке.

Васпитни обрасци, породица и шири контекст у коме се живи постављају границе агресивног изражавања. Агресивност се одређеним поступцима васпитања може спречити, спутавати, каналисати, смањити, али исто тако и развијати, подстицати и одржавати. Чињеница је да је дошло до померања граница толерисања агресивности, због чега је све више деце и младих који уживају у наношењу бола другоме. Млади су у овом времену дезоријентисани у животним околностима, а општа друштвена клима носи обележје ерозије традиционалних вредности и личи на хаос у коме понекад доминирају антикултура и антивредности. С обзиром на то да агресивно и антисоцијално понашање постаје све већи проблем

савременог друштва, важно је спречити његово развијање како временом не би дошло до стабилизације агресивности и појачавања њеног интензитета. Наиме, агресивна деца представљају групацију са посебним потребама, односно потребама за помоћи у преуређењу њихове личности и понашања, преиспитивању и промени система вредности, стила живљења, ставова и односа према себи, другима и друштву, јер деца постају агресивна када не располажу конструктивним начинима исказивања љутње и осећања осујећености и када нису способна да користе просоцијална решења. Будући да су деца без родитељског старања посебно погођена, како због специфичности институционализованог начина живота, тако и због претходних неповољних искустава у примарној породици, рад с њима тражи високу стручност, добро планирање и програмирање васпитно-терапеутских интервенција. Васпитно занемаривање, издвајање из природне породице, губитак родитеља у моменту када је родитељска брига најнеопходнија, груб однос родитеља, недостатак узора за идентификацију и друге сличне неповољне околности негативно се одражавају на развој и личност детета уопште. Плут и Попадић (2007) наводе да су деца у установама социјалне заштите неретко запуштена и изложена разним видовима телесног и психолошког кажњавања и злостављања, који доводе до дуготрајних последица по њихов развој и озбиљног кршења њихових права. Ускраћени за развојну и емотивну подршку породичног окружења, неопходну за очекивану интеграцију, као млади људи они далеко теже излазе на крај с изазовима самосталног опстанка, испољавају различите развојне проблеме и поремећаје понашања настављајући живот на маргинама друштва. Основни циљ овог рада је да се испита да ли услови живота (живот у дому или породици) утичу како на испољавање агресивног понашања, тако и на израженост раних нефункционалних когнитивних шема.

Ране нефункционалне когнитивне шеме

Бек (Beck) уводи конструкт когнитивних шема и дефинише их као структуре и процесе који активирају нашу пажњу и доводе до филтрирања стимулуса и информација за време обраде података из окружења (1990, према Кончар и сар., 2006). Оне се развијају од рођења, у свакодневној интеракцији са средином и временом постају стабилне карактеристике личности једне особе. Шеме се формирају захваљујући интеракцији два фактора: *темперамента* и *спољашње средине*, а пре свега породичног окружења, које је значајан извор утицаја у развоју дететове личности. Јунг и сарадници (Young и сар., 2003) наводе четири типа раног животног искуства који доводе до формирања раних когнитивних шема: *фрустрација* као резултат незадовољења потреба (емоционална депривација, осећај

напуштености), *трауматично искуство* где дете као последицу развија неповерење и рањивост, *превише позитивног искуства*, протекције и заштићености и *селективна интернализација или идентификација* са значајним одраслим (где се дете селективно идентификује и усваја мисли, осећања, понашање и искуства значајних других људи).

Као што смо навели, стварање шема је уско повезано с преживљеним траумама у детињству и негативним спољашњим утицајима, који пре свега потичу из породице (агресивни, хладни, незаинтересовани родитељи, негативна искуства с браћом и сестрама), али и из средине (злостављање и одбацивање од стране вршњака). Ако дететове потребе у развоју нису адекватно задовољене, ране нефункционалне шеме јављају се као начин осмишљавања различитих неповољних искустава. Оне постају нефункционалне у каснијем животу, када се активирају у интеракцији с другим људима (Кончар и сар., 2006). Ријкебор (Rijkeboer 2005, према Stallard, 2007) наводи да ране нефункционалне шеме представљају добар предиктор за постојање касније психопатологије, што је Сталард (2007) касније и потврдио у свом истраживању. Бек сматра да шеме узрокују поремећаје понашања и непримерене одговоре на услове средине, што представља уопштавање једног проблема на целокупну ситуацију и подразумева одбијање одговарајућих промена.

Класификација шема по Јунгу

Јунг говори о 18 раних нефункционалних когнитивних шема. У наше истраживање укључено је 15 од постојећих 18 шема и оне су груписане у пет широких категорија (Јоунг и сар., 2003):

1. Шеме које настају као резултат искључивања и одбацивања

Особе које имају развијене шеме из ове категорије неспособне су за стабилне и задовољавајуће везе с другима. Оне верују да њихове потребе за сигурношћу, стабилношћу, пажњом, љубави и припадањем неће бити задовољене. Најчешће потичу из хладних, нестабилних породица где не постоји прихватање. Многе од њих су имале трауматична искуства из детињства и због тога су касније у животу склоне избегавању блиских пријатељстава. Шеме из овог домена су: *осећање напуштености, неповерење и злоупотреба, емоционална ускраћеност, изолација и стид и дефектност*.

2. Шеме које настају због недостатка аутономије

Особе које имају развијене шеме из ове категорије родитељи су у периоду детињства превише штитили или су (што је много ређе) родитељи о њима јако мало бринули. Ове особе су у потпуности несамосталне, неспособне да формирају свој идентитет, не умеју да поставе личне циљеве

и креирају сопствени живот. У овај домен спадају следеће шеме: *зависност, рањивост, неразвијеност селфа и неспособност.*

3. Шеме које настају због недостатка познавања граница

Особе с активираним шемама из ове категорије нису развиле адекватне унутрашње границе у међусобном односу с другима, као ни самодисциплину. Оне имају тешкоћа да поштују права других и да сарађују. Себичне су, размажене, неодговорне и нарцисоидне. Одрасле су у породицама које су им превише попуштале и угађале. Ове особе у детињству нису развиле толеранцију на друге, као ни самоконтролу и често нису имала адекватан надзор од стране родитеља. Као одраслим особама, недостаје им снага да одложе своје импулсе и задовољство. У овом домену су шеме: *недовољна самоконтрола и грандиозност.*

4. Усмереност на друге

Особе с активираним шемама из ове категорије акценат стављају на потребе и жеље других људи занемарујући своје сопствене. Ове особе то чине да би добиле одобравање и одржале емоционалне везе. У интеракцији с другима оне се концентришу искључиво на реакције друге особе, пре него на сопствене потребе. У детињству ове особе морају да угуше своје потребе да би добиле љубав, пажњу и прихватање. У таквим породицама су важније жеље и потребе родитеља него деце. Шеме из овог домена су: *жртвовање и покоравање.*

5. Шеме које настају као резултат немогућности самоисказивања, преопрезности и инхибиције

Особе које имају активирани ове шеме потискују своје спонтане емоције и импулсе. Оне често теже да испуне своја ригидна унутрашња правила на уштрб задовољства и среће. Типична породична клима из које потичу је репресивна, озбиљна, строга и доминира самоконтрола и самоодрицање над спонтаношћу и задовољством. Ове особе у детињству нису родитељи храбрили и подржавали, већ су их учили да буду хиперсензитивне према негативним животним догађајима. Ове особе најчешће испољавају песимизам и забринутост плашећи се да ће им се читав живот распасти ако не буду опрезне и пажљиве у сваком моменту. У овом домену налазе се шеме: *недостижни стандарди и инхибиција емоција.*

Предмет и циљеви истраживања

Истраживање је спроведено као део већег пројекта под називом “Психолошке карактеристике друштва у транзицији” који подржава Министарство науке и заштите животне средине (бр 149008). Основни циљ био је утврдити да ли постоје разлике у испољавању агресивног понашања и изражености раних нефункционалних когнитивних шема између деце из

дома (Дечјег села) и деце из породица. Плут и Попадић (2007) наводе да се деца без родитељског старања, која добар део свог детињства проводе у домовима, обично описују као групација деце која одраста у посебно тешким околностима. Спреченост да одрастају у оквиру сопствене породице може да индукује различита трауматична искуства, која неповољно утичу на одрастање, осамостаљивање, као и формирање јасног и целовитог идентитета.

У оквиру истраживања постављени су следећи циљеви:

1. Испитивање разлика у агресивности код деце различитог пола из дома и из потпуних породица;
2. Испитивање разлика у изражености раних нефункционалних когнитивних шема код деце из дома и деце из потпуних породица.

Узорак

Узорак су чинила деца узраста 13-15 година из Дечјег села и деца истог узраста из породица (укупно 184). Структура узорка представљена је у табели 1.

Табела 1: Структура узорка у односу на услове одрастања и пол

Услови одрастања	Мушки пол	Женски пол	Укупно
Дом - Дечје село	21	29	50
Породица	72	62	134
Укупно	93	91	184

Процедура и инструменти

Истраживање је спроведено у септембру 2008. године. Прикупљање података је вршено у Основној школи “Јован Јовановић Змај” за време часа одељењског старешине и у СОС Дечјем селу “Др Милорад Павловић” у Сремској Каменици.

Основни инструменти коришћени у овом истраживању су: DIAS скала за процену директне и индиректне агесије (Bjorkquist и сар., 1992) и YSQ-S2 упитник за процену раних нефункционалних шема (Young schema Questionnaire-short form, Young i Braun, 2003).

Скала за процену директне и индиректне агесије DIAS садржи укупно 24 тврдње, и то седам за процену директне физичке агесије, пет директне вербалне и 12 индиректне агесије. Скала је намењена за процену агресивног понашања деце и адолесцената узраста 8-15 година. Испитивање

се врши на основу вршњачких процена. Испитаник треба на петостепеној скали (1 - никада се тако не понаша, 2 - ретко, 3 - понекад, 4 - доста често и 5 - веома често) да процени колико се често одређени ученик понаша на наведен начин када је љут или има проблем с неким учеником. У истраживању Остермана и сарадника (1994) добијен је висок коефицијент поузданости за све три субскеале агресивности (Кронбахова α се креће између 0,83 и 0,94).

Други инструмент примењен у истраживању је YSQ-S2 - скраћена верзија Јунговог упитника за процену раних нефункционалних шема. Он је намењен за мерење 15 од постојећих 18 когнитивних шема и у оквиру скале налази се по пет ајтема који одговарају наведеним когнитивним шемама. Упитник садржи 75 ајтема и шестостепену скалу на којој се изражава степен слагања (1 - уопште се не односи на мене, 2 - углавном се не односи на мене, 3 - нисам сигуран да ли се односи на мене, 4 - умерено се односи на мене, 5 - углавном се односи на мене, 6 - у потпуности ме описује). Истраживање психометријских својства YSQ-S2 указује на висок коефицијент поузданости (Кронбахова α) сваке нефункционалне когнитивне шеме у распону од 0,83 до 0,96 (Young, 2003).

Резултати истраживања

Агресивно понашање с обзиром на услове одрастања и пол

Мултиваријантна анализа варијансе употребљена је за испитивање разлика између деце основношколског узраста у испољавању агресивног понашања с обзиром на услове одрастања (домски смештај или породица) и пол. Резултати су приказани у табели 2.

Табела 2: Резултати MANOVA

	Willks Lambda	F	p
Дом - породица	0.844	10.988	0.000
Пол	0.975	1.535	0.207
Дом - породица * пол	0.968	1.970	0.120

Резултати указују на статистички значајне разлике с обзиром на услове одрастања (домски смештај или породица) на скупу зависних варијабли. Наиме, услови одрастања утичу на испољавање сва три облика агресивног понашања.

Разлике нису статистички значајне с обзиром на пол нити с обзиром на интеракцију пола и живота у дому или породици. У табели 3. могу се видети појединачни ефекти независних на сваку зависну варијаблу посебно.

Табела 3: Значајност разлика на зависним варијаблама

Независне варијабле	Зависне варијабле	Средњи квадрат	F	p
Дом-породица	Директна агресивност	454.678	18.390	0.000
	Вербална агресивност	603.256	25.209	0.000
	Индијектна агресивност	378.233	4.550	0.034
Пол	Директна агресивност	99.275	4.015	0.047
	Вербална агресивност	65.864	2.752	0.099
	Индијектна агресивност	76.504	0.920	0.339
Дом - породица * пол	Директна агресивност	73.161	2.959	0.087
	Вербална агресивност	31.092	1.299	0.256
	Индијектна агресивност	0.613	0.007	0.932

Када се посматрају различити облици агресивности (директна, вербална и индијектна), можемо уочити да постоји статистички значајна разлика између деце из дома (Дечјег села) и деце из породица у испољавању сва три облика агресивности.

Такође, постоји статистички значајна разлика између дечака и девојчица у испољавању директне агресивности. Наиме, дечаци су више директно агресивни у односу на девојчице, док нема значајних међуполних разлика у испољавању вербалне и индијектне агресивности. Најагресивнији су дечаци који живе у домском смештају ($AS=15.3$). За њима следе девојчице које живе у домском смештају ($AS=12.2$). Знатно мање су агресивна деца из потпуних породица, и то како дечаци ($AS=10.2$), тако и девојчице ($AS=10.0$).

Разлике у изражености раних нефункционалних когнитивних шема

За утврђивање структуре разлика између групе испитаника из дома и групе испитаника из потпуних породица по изражености раних нефункционалних когнитивних шема, употребљена је метода дискриминативне анализе. У табели 4. дати су основни резултати.

Табела 4. Параметри дискриминативне функције

Број функције	Willks Lambda	Hi-kvadrat	df	p
1	0.477	129.305	15	0.00

У табели 5. приказана је матрица структуре дискриминативног фактора с издвојеним шемама које највише доприносе разлици међу групама, а у табели 6. су центроиди група на изолованој дискриминативној функцији.

Табела 5. Матрица структуре дискриминативне функције

Шема	Функција 1
Осећање напуштености	0.779
Неспособност	0.333
Емоционална ускраћеност	0.331
Неразвијеност селфа	0.319

Табела 6. Центроиди група

Група	1
Деца из дома	1.706
Деца из породица	-0.637

Резултати показују да когнитивне шеме које дискриминишу, односно које највише доприносе разлици између група, јесу шеме које настају као последица искључивања и одбацивања и недостатка аутономије, а то су: *осећање напуштености*, *неспособност*, *емоционална ускраћеност* и *неразвијеност селфа*. Све ове шеме су значајније активираније и израженије код деце из дома.

Дискусија

Истраживањем смо утврдили да постоји значајна разлика у испољавању агресивности између деце из дома (Дечјег села) и деце из породица. Резултати MANOVE указују да су деца из дома, оба пола, више директно, вербално и индиректно агресивна у односу на децу из породица. Такви резултати су на неки начин били и очекивани с обзиром на чињеницу да је већина деце из дома преживела током детињства неки вид физичког и емоционалног злостављања и занемаривања те претпостављамо да је то повећало ризик за агресивно понашање, импулсивност, иритабилност и недисциплину. У односу на вршњаке деца из дома се чешће упуштају у насилничке игре и склонија су да понашање својих вршњака тумаче на негативан начин у односу на себе, што узрокује спиралу насиља (Dodge, према Пејовић-Милованчевић, 2001). Плут и Попадић (2007) наводе да су сва деца која живе у установама искусила бар неки вид насиља, и то најчешће вербално и физичко насиље од стране других штићеника установе. Они наводе да су деца у институционалном смештају подложнија насиљу од друге деце, посебно када су услови и надзор особља лоши и када

старија, агресивнија деца нису одвојена од млађе или осетљивије деце. С друге стране, добијени резултати се могу објаснити и у оквиру теорије социјалног учења агресије. Свакодневна изложеност насиљу у васпитној групи, вређање, омаловажавање и малтретирање од стране осталих чланова групе доводи до усвајања оваквих облика понашања. Доминантан образац је насиље старијих према млађима, образац који се генерацијски понавља. Насилни модели су у установама поткрепљени на различите начине и зато деци могу да изгледају као најбоља опција. У домовима најчешће владају неписана правила према којима старији, делинквентнији млади успостављају хијерархију и понижавају и злостављају млађе домце.

Разлике с обзиром на пол постојале су када је у питању директна агресивност, док нема значајних међуполних разлика у испољавању вербалне и индиректне агресивности. Највише су агресивни дечаци који одрастају у дому, затим девојчице које одрастају у дому, а потом дечаци и девојчице из потпуних породица, међу којима нема разлике у агресивности. Податак да је најагресивнија група дечака из дома можемо објаснити пре свега већом потребом за доказивањем и утицајем како вршњака, тако и старије деце у групи (најчешће агресивних модела) који могу иницирати, појачавати и одржавати агресивно понашање. Лахи (Lahey, 1995, према Essau i Conradt, 2006) наводи да су дечаци у домовима склонији да показују нове облике антисоцијалног понашања, да се међусобно охрабрују, што доводи до осећаја припадности, угледа, али и испољавања мушкости, с једне стране, као и настанка дубоко укореваних поремећених схема проблематичног понашања, с друге стране. Плут и Попадић (2007) у свом истраживању долазе до податка да су дечаци знатно чешће изложени насиљу од девојчица, па самим тим и више усвајају агресивне облике понашања. Надаље, податак о полним разликама у агресивности је у складу с резултатима ранијих истраживања. На пример, у истраживању Хуана и Анга (2004) на великом узорку адолесцената, регистровано је да се момци и девојке разликују једино у испољавању директне (физичке) агресивности. Дечаци и девојчице другачије реагују на фрустрације и испољавају љутњу. Крос и Медсон (Cross i Madson, 1997, према Baumeister i Sommer, 1997) наводе да девојчице избегавају директну агресивност зато што се боје да би такво понашање уништило њихове везе са другима. Оне су научиле да је отворено испољавање агресивног понашања “непримерено за девојчице” те су се “определиле” за неке блаже облике испољавања истог понашања. Треба, међутим, имати у виду да су у овом истраживању полне разлике у агресивности регистроване само у групи деце која одрастају у дому, групи која се показала као значајно агресивнија, што онда и даје могућност да се

уоче још неки корелати агресивности, који не морају доћи до изражаја у општој популацији адолесцената.

Када је реч о изражености раних нефункционалних когнитивних шема, резултати показују да је код деце из дома активирано више шема у односу на децу из породица. Разлог за то могу бити преживљене трауме у раном детињству, негативни спољашњи утицаји, који пре свега потичу из примарне породице, и незадовољавање основних потреба сваког детета - за љубављу, сигурношћу и аутономијом. У овом истраживању когнитивне схеме које дискриминишу, односно које највише доприносе разлици између група јесу шеме које настају као последица искључивања и одбацивања и недостатка аутономије, а то су следеће шеме: *осећање напуштености, неспособност, емоционална ускраћеност и неразвијеност селфа*.

По Јунгу (Јоунг, 2003), особе које имају развијене шеме настале као резултат искључивања и одбацивања нису способне за стабилне и задовољавајуће везе са другима. Оне верују да њихове потребе за сигурношћу, стабилношћу, пажњом, љубави и припадањем неће бити задовољене. Претпостављамо да је живот у дому, као и претходна хаотична и трауматична искуства, довео до развијања ових нефункционалних шема. *Осећање напуштености* представља шему која је изузетно активна код деце из дома, јер су у прошлости била једном или више пута напуштена, и то најчешће од најблиских особа (уже и шире породице, хранитеља), а као последица тога јавља се неадекватно понашање, претерана лепљивост и везивање за особе из окружења, како познате, тако и непознате. Деца лишена родитељског старања живе у сталном страху да ће поново бити напуштена и остављена и зато је важно обезбедити индивидуализовану и сталну негу бар једне одрасле особе (васпитача, неговатељице, психолога установе или волонтера).

Радна филозофија домског смештаја, иако се базира на принципима живота у здравом, складном и топлим окружењу које тежи да се приближи моделу функционисања породице, ипак искључује постојање једне перманентне одрасле особе с којом се може остварити стабилна афективна везаност. Претпостављамо да оваква ситуација може погодовати развијању шеме *емоционална ускраћеност*. С обзиром на то да су их најближи напустили и одбацили, деца у дому осећају да немају никог ко ће да их штити, воли, разуме, подржи и пружи им довољно љубави и пажње. Слика реалности је таква да на једног васпитача долази сувише велики број деце (у просеку 12), па они и уз најбољу вољу и жељу не могу заменити родитеље на адекватан начин.

Осим шема које настају као резултат искључивања и одбацивања, код деце из дома значајно су активиране и шеме које настају због недостатка

аутономије (*неспособност и неразвијеност селфа*). Активација шеме *неразвијеност селфа*, по Јунгу, код особе доводи до осећаја екстремне блискости с родитељима, партнером, братом или сестром. Ове особе често имају проблем јер не знају ко су. Код деце лишене родитељског старања претпостављамо да је већа активација ове шеме последица несрећеног живота у примарној породици, а затим и специфичног карактера домских услова живота где је акценат на групном идентитету. Образац групе који имитира породицу представља колектив вршњака, што није прикладно окружење за остваривање индивидуалног персонализованог контакта који је потребан сваком детету у његовом процесу индивидуализације. Недостатак приватности и за себе и за своје ствари отежава одрастање и осамостаљивање. Све ово условљава лабав, конфузан и исфрагментиран идентитет, као и формирање искривљене слике о себи. Такође, већа активација шеме *неспособност* је у складу са сликом коју деца из дома имају о себи, а то је да су сви други бољи од њих, да су ограничених могућности, да су неспособни, неталентовани и неуспешни. Као последицу тога, имамо велики број деце у дому са ниским нивоом аспирација и ниским нивоом постигнућа, која лако одустају у ситуацијама где се захтевају упорност и истрајност.

Резултати које смо добили нису нимало зачуђујући кад је реч о деци из дома. Велики број стресогених чинилаца којима су ова деца била изложена, преживљена трауматска искуства и специфичности домског смештаја доводе како до формирања и активације нефункционалних когнитивних шема, тако и до развијања различитих проблема у понашању. Недостатак добрих и емоционално прихватљивих модела одраслих чини ову децу вулнерабилнијом на промене које се догађају око њих и у њима.

Закључак

Добијени резултати нам показују да постоји разлика у испољавању различитих облика агресивности и изражености раних нефункционалних когнитивних шема између деце из дома (Дечјег села) и деце из породица. Наиме деца из дома су више директно, вербално и индиректно агресивна у односу на децу из породица. Када је у питању директна агресивност, регистроване су и разлике с обзиром на пол: показало се да су највише директно агресивни дечаки из дома, затим девојчице из дома, а најмање агресивни су били испитаници оба пола из потпуних породица. Није било значајних међуполних разлика у испољавању вербалне и индиректне агресивности.

Када је у питању израженост раних нефункционалних когнитивних шема, резултати показују да су код деце из дома знатно више активирани

шеме које настају као последица *искључивања и одбацивања и недостатка аутономије*, што је, претпостављамо, резултат институционализованог начина живота, преживљених трауматичних искустава и интензивног страха од одбацивања.

У практичном смислу, добијени налази су значајни јер указују на то да деца из Дечјег села, као и деца у домском смештају уопште, представљају ризичну групу за развој различитих непожељних облика понашања. Стога би корисни и пожељни били добро планирани програми и васпитно-терапеутске интервенције с циљем развоја животних, социјалних и когнитивних вештина, којима би се могло умањити испољавање антисоцијалног понашања.

Истраживање је спроведено као део пројекта Психолошке карактеристике друштва у транзицији, који подржава Министарство науке и заштите животне средине (бр 149008).

Литература

- Baumeister, R. F. & Sommer, K. L. (1997). What do men want? Gender differences and two spheres of belongingness: Comment on Cross and Madson. *Psychological Bulletin*, Vol. 122 (1), 38-44.
- Bjorkquist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Osterman, K. (1992). Direct and Indirect Aggression Scales. Retrieved Jun 05, 2008 from: <http://www.vasa.abo.fi/svf/up/dias.htm>
- Essau, C. A., Conradt, J. (2006). *Агресивност у дјеце и младежи*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Huan, V. S. & Ang, R. P. (2004). Are males necessarily more aggressive than females? *Journal of Youth Studies*, 7, 164-175.
- Кончар, Н. Н., Зотовић, М. и Хаутекее, М. (2006). Ефекти бомбардовања пет година после: успостављање раних нефункционалних когнитивних шема код деце. *Психологија*, Вол.39 (2), 229-246.
- Николић, С. (1990). *Ментални поремећаји у дјеце и омладине 2*. Загреб: Школска књига.
- Osterman, K., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Huesmann, L. R. & Fraczek, A. (1994). Peer and selfestimated aggression and victimization in 8-years old children from five ethnic groups. *Aggressive behavior*, 20, 411-428.
- Пејовић, М. М., Видојевић, О., Минчић, Т. и Радосављевић, Ј. (2001). Психолошке последице злостављања и занемаривања деце и адолесцената. *Психијатријски дани*, Вол. 33, 175-187.
- Plut, D. i Popadić, D. (2007). *U lavirintu nasilja*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Stallard, P. (2007). Early maladaptive schemas in children: Stability and differences between a community and a clinic referred sample. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 14, 10-18.
- Young, J. E. & Brown, G. (2003). The Young Schema Questionnaire: Short form. Retrieved Jun 05, 2008 from: <http://www.schematherapy.com/id54.htm>
- Young, J. E., Klosko, J. S. & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy*. The Guilford press: New York.